

PhD értekezés tézisei

RECONSIDERING THE DATIVE SHIFT
A Construction Grammar Approach

Írta:
Szabóné Papp Judit

2003

1. Az értekezés kutatási feladatai és tudományos előzményei

1.1 Kutatási feladatok

Az értekezés egyik célja a kettős tárgyat tartalmazó (ditranzitív) szerkezet tulajdonságainak elemzése. A szerkezet a következő egyszerű példákkal szemléltethető:

- (1) Jack gave Jill a rose. (V NP NP)
Jack bought Jill a house. (V NP NP)

Az angol nyelvben nagyszámú olyan ige található, amely mind ebben a szerkezetben, mind a vele váltakozó, *to* vagy *for* előjárósztót tartalmazó következő szerkezetben használatos:

- (2) Jack gave a rose to Jill. (V NP to-NP)
(3) Jack bought a house for Jill. (V NP for-NP)

Az értekezés másik célkitűzése ezen igék szemantikai sajátosságainak vizsgálata, illetve annak magyarázata, miért szerepelnek egyes igék csak az egyik vagy csak a másik szerkezetben.

A téma által felvetett elméleti probléma, melyre az értekezés ugyancsak megkísérel választ adni, a datívum mint fogalomnak az angol nyelvben egészében elfoglalt státusát érinti, ti. hogy a szintaxis körébe tartozó jelenségről van-e szó, amely egyfajta transzformáció/mozgatás, vagy a lexikális szemantika körébe tartozó szabály-e, vagy a szintaxis és szemantika határterületén (*interface*) elhelyezkedő jelenség, egyfajta tematikus szerep.

1.2 Elméleti háttér

Mivel a datívum esetében olyan jelenségről van szó, amely szemantika és szintaxis gazdag összefüggésrendszerére épül, a kutatás keretében olyan elméletet, a kognitív grammatikát választottam, amely a szintaxist nem tekinti a szemantikától függetlennek, s célul tűzi ki a jelentés és a forma közti motiváltság minél sokrétűbb feltárását. A generatív elméletek a jelenség vizsgálatában megítélésem szerint részeredményeket hoztak, adósak maradtak viszont átfogó magyarázatával.

Általános alapelvekként egyrészt Lakoffnak a *Women, Fire and Dangerous Things* (1987) című művében kifejtett alábbi gondolatokra építettem:

a) A szintaktikai kategóriák és a nyelvtani relációk sugaras (radiális) szerkezetűek, melyeknek középpontjában a szemantikai alapon magyarázható prototipikus elemek állnak; a nem középponti elemek pedig olyan kiterjesztéseket képviselnek, amelyek szemantikai alapon ugyan nem magyarázhatók, de általában szemantikailag vagy pragmatikailag motiváltak.

b) A különböző szerkezetek jelentését motiválja ugyan részeik jelentése, de a szerkezet egészének jelentése részeik jelentéséből egyenesen nem levezethető.

c) Nyelvtan és lexikon között nincs éles választóvonal olyan értelemben, hogy a nyelvtan adná a szerkezeteket, a lexikon pedig az ezen szerkezeteket kitöltő, jelentéssel rendelkező elemeket. Ehelyett nyelvtan és lexikon között egyfajta kontinuum meglétét tételezzük fel.

A téma feldolgozása szempontjából az elmélet további fontos elemei a következők:

- *construal*: ugyanazon objektíve létező tényállásról a fogalomalkotó/beszélő (*conceptualizer*) egy adott esetben eltérő képet, szemantikai modellt alkothat, amely alapvetően befolyásolja a mondat nyelvtani felépítését, pl. az elsődleges és másodlagos fókuszba helyezett elemek (az alany/*trajector* és tárgy/*landmark*) kiválasztását. A datív esetében az egymással váltakozó két szerkezet két eltérő *construal*-t képvisel (lásd 4. fejezet)
- idealizált kognitív modell (*ICM*): a világról alkotott tudásunk elrendezési formája. Lényegében egy adott szituáció leírása, résztvevőkkel és a köztük fennálló viszonyokkal a fogalomalkotó értelmezésében. Strukturált formája a forgatókönyv (*scenario*).
- metaforikus kiterjesztés (*metaphorical extension*): a fogalomalkotás alapvető folyamata, melynek során egy adott célterületre (*target domain*) kiterjesztjük egy forrásterület (*source domain*) strukturális viszonyait. Több igecsoport tagjainak kettős tárgyat tartalmazó szerkezetben való használhatóságában szerepet játszik (lásd 5. fejezet).
- (nyelvtani) kategóriák prototípus alapú szemlélete: ennek értelmében kategóriáink prototípus köré szerveződnek, sokszor nincs olyan tulajdonság, amely az összes elemre jellemző lenne (radiális kategória), a kategóriák határai elmosódottak is lehetnek. Az értekezés a datívet mint radiális kategóriát írja le.
- ikonikusság (*iconicity*) elve: ha két szerkezet között szintaktikai eltérés van, akkor köztük szinonimitás nem állhat fenn.

Az értekezés elméleti háttérét képezi továbbá a konstrukciós grammatika, mely a kognitív grammatikával sok alapelvben rokon. (A lényeges eltérésekre nézve lásd az 1. fejezetet.) Goldberg a *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure* (1995) című művében Fillmore (1988) és Lakoff (1987) gondolatmenetét továbbvive a különböző szerkezeteket, mint amilyen a dolgozat tárgyát képező kettő is, a grammatika önálló létezőiként írja le, melyek saját szintaktikai, szemantikai és pragmatikai sajátosságokkal, illetve olyan forma-jelentés megfelelésekkel rendelkeznek, amelyek a nyelvtan többi részének ismeretéből nem levezethetők. Amint egy szerkezet mint önálló létező egy adott nyelv rendszerében megjelenik, egyúttal azzal a képességgel is rendelkezni kezd, hogy magához vonzza azokat a lexikai elemeket, melyeknek szemantikai reprezentációja az adott szerkezetével kompatibilis. Ezt a kompatibilitást viszont maguknak a lexikai egységeknek a kognitív szerkezete határozza meg, mivel az egyszerű mondatszerkezetek közvetlenül kapcsolódnak olyan szemantikai szerkezetekhez, amelyek az emberi tapasztalat számára alapvető helyzeteket leképezik, maga a szerkezet pedig úgy tekinthető, mint amely az általa leírt alaphelyzetre egy bizonyos szemantikai modellt (*construal*) vetít rá. Ebben a megközelítésben azok a rendszerszerű jelentéskülönbségek, amelyek egy adott ige két különböző szerkezetben való előfordulásai között adódnak, az illető szerkezetek sajátosságainak tulajdoníthatók.

1. A kutatás és eredményei ismertetése

2.1 A datív problémája és az ige argumentumstruktúrája

Előzmények

2.1.1 Morfofonológiai kritériumok

A témával kapcsolatos irodalomban (pl. Gropen et al., 1989, Allerton, 1978, Green, 1974) hagyományosan szerepelnek a morfofonológiai kritériumok az igraknak a kettős tárgyat tartalmazó szerkezetben való előfordulására. Ezekkel kapcsolatban az a probléma, hogy meglehetősen sok alóluk a kivétel. Ezek szerint csak az egyszótagú (kivétel pl. *promise*), csak az első szótagon hangsúlyos és három szótagonál rövidebb (kivétel pl. *award*, *guarantee*),

illetve csak az angolszász eredetű ige-igék (kivételek pl. *permit*, *offer*) fordulnak elő a kettős tárgyat tartalmazó szerkezetben. Az utóbbi, a nyelv történetére utaló kritérium úgy kapcsolható az előző kettőhöz, hogy elsősorban az angolszász eredetű ige-igék azok, amelyek egyszerűtagúak és az első szótagon hangsúlyosak, valamint számos, latin eredetű ige tartalmaz olyan képzőket, mint *re-*, *de-*, *pre-*, *in-* stb. Negatív kivétel másrészt a *give*, amely komplex predikátum részeként nem engedi meg az előjárós szerkezetet, habár a fenti morfofonológiai kritériumokat kielégíti. A morfofonológiai kritériumok relevanciáját igazolják viszont a Gropen et al. (1989) által végzett nyelvelsajátítási kutatások. Ezek kísérletileg bizonyították, hogy kitalált ige-igék esetében a gyerekek szignifikánsabban magasabb arányban ítélték helyesnek mindkétféle szerkezetben azokat az ige-igéket, amelyek a fenti morfofonológiai kritériumoknak megfeleltek, ami azt bizonyítja, hogy ezek a kritériumok részei az anyanyelvi beszélők kompetenciájának. Míg egy generatív elméletben a kivételek problémát okoznak, a morfofonológiai jegyek jól illeszkednek a kognitív grammatika prototípuson alapuló kategóriaelméletéhez.

2.1.2 A datív Fillmore esetgrammatikájában

Fillmore több írásában (1966, 1968a, 1968b) szerepeltette a datív esetet (*Dative*) szemantikai esetei listájában, eleinte olyan esetként, mely azt az élő létezőt jelöli, amelyre az ige-igében megjelölt cselekvés vagy állapot valamiféle hatással van. Később, nyilvánvalóan mivel felismerte a datívként megjelenő elemek szemantikai sokszínűségét, illetve figyelme az ige-igék szemantikai sajátosságainak vizsgálata felé fordult, ilyen megjelöléssel már nem szerepeltetett mélyszerkezeti esetet, hanem felbontotta tapasztalatszerzőre (*Experiencer*), célra (*Goal*) és tárgyra (*Object*), ily módon konkretizálva, milyen jellegű az említett hatás. Fillmore, aki pályáját a generatív grammatika művelőjeként kezdte, de munkásságával a kognitív grammatika egyik legfontosabb elődjévé vált, mélyszerkezeti eseteivel tulajdonképpen előkészítette az utat a kormányzás-kötés elmélet tematikus szerepei felé is.

Cook (1978) esetgrammatikai mátrixmodellje öt propozicionális (az ige szemantikai valenciája által megkívánt) esetet különböztet meg, melyek között szerepel a tapasztalatszerző (*Experiencer*) mellett a kedvezményezett (*Benefactive*) is. Az utóbbit úgy definiálja, mint valamely tárgy tulajdonosát, illetve a tulajdonátruházásban részt vevő nem aktív szereplőt. Ezzel különbséget tesz a konkrét, anyagi tulajdonátruházás, valamint mentális transzfer (információk, élmények átadása) között, ily módon felbontva Fillmore *Experiencer* esetét.

2.1.3 Green lexikális szemantikai megközelítése

Green (1974) a kétféle szerkezetben előforduló ige-igék szemantikai sajátosságainak vizsgálatából indul ki, és lexikális szemantikai tulajdonságaik, valamint szemantikai reprezentációjuk segítségével magyarázza szintaktikai viselkedésüket. Nem szakít teljesen a generatív grammatika azon elképzelésével, hogy a két szerkezetet transzformációs-mozgatásos viszonyba állítsa egymással, de már feladja azt, hogy csupán egyfajta mélyszerkezetet és egyfajta mozgatást tételezzen fel. Ennek oka az, hogy a generatív grammatika akkori elméleti keretei között csak így látja elkerülhetőnek, hogy mélyszerkezeti szinten rosszul formált mondatokat generáljon a nyelvtan. Konklúziója az, hogy kétféle mozgatási szabály van, s az egyes ige-igék szemantikai reprezentációjától és az ezek által meghatározott szemantikai megszorításoktól függően vagy a kettős tárgyat, vagy a prepozíciót tartalmazó szerkezet képviseli a mélyszerkezetet (D-szerkezet). Más kutatók, akik szintén a lexikális szemantikai megközelítésből indulnak ki (Allerton (1978), Dowty (1978), Oehrle (1976, 1983)) ennél is tovább mennek: feladják a kétféle szerkezet transzformációs-mozgatásos viszonyba állítását, aminek következményeként – eléggé valószínűtlenül - azt

feltételezik, hogy a lexikonban pl. a *give* ige két tételként fordul elő, melyeknek szemantikai reprezentációja azonos, de másfajta bővítményeket kívánnak (*subcategorization*).

2.1.4 Pinker: a datív mint lexikai szabály

Pinker (1989) a problémát kísérletileg, a kisgyermekkorú anyanyelv-elsajátítás kapcsán vizsgálja, lényegében a generatív grammatika keretei között. A datívot mint jelenséget a lexikai szabályok körébe utalja oly módon, hogy szerinte ahhoz, hogy egy adott ige részt vehessen mindkétféle szerkezetben, szükséges, de nem elégséges feltétel, hogy szemantikai reprezentációja eleget tegyen a következő szabálynak:

(4) X előidézi, hogy Y Z-hez menjen $\leftrightarrow$ X előidézi, hogy Z birtokolja Y-t

A formulában X, Y és Z az ige mint predikátum argumentumait jelöli, tehát az argumentum-struktúrában bekövetkező változást írja le. A 'szükséges, de nem elégséges feltétel'- megkötés arra utal, hogy Pinker szerint ahhoz, hogy a szabály működése ne vezessen helytelen mondatok generálásához, szűkebb hatókörű, egy-egy igecsoportra kiterjedő szabályokkal kell azt kiegészíteni, melyek a szóban forgó igék szemantikai jegyein alapszanak. Megoldása lényegében azt jelenti, hogy egy adott ige különböző szemantikai reprezentációi, azaz különféle jelentései egymásból generatív lexikai szabályok segítségével állíthatók elő. A *for*-előjárószt tartalmazó szerkezeteket metaforikus úton köti a fenti szabályhoz Jackendoffnak a tematikus viszonyokról alkotott hipotézisére hivatkozva (1983). Amint arra Baker (1992) és Goldberg (1995) rámutat, Pinker elméletének vitatható pontját a fenti formulában a kétféle mutató nyíl jelenti, amely a kétféle szerkezet kétirányú kapcsolatára utal. Goldberg szerint a kétféle szerkezet között nincs motiváltsági összefüggés, amit az is jelez, hogy a kettős tárgyat tartalmazó szerkezetre jellemző szemantikai jegyek (pl. az, hogy az indirekt tárgy által kifejezett entitás nem lehet élettelen) a nyelvsajátítás során a szerkezet megjelenésével azonnal működnek, helytelen általánosítás a kisgyermek beszédében nem fordul elő (Gropen et al., 1989)). Másik problematikus pontja Pinker elképzelésének az, hogy több olyan, mindkét szerkezetben előforduló igecsoport van, pl. az alkotásra, valaminek a létrehozására vonatkozó igék, amelyek jelentésében a fizikai átadás mozzanata egyáltalán nincs meg. Ugyanakkor a konkrét, fizikai átadásra vonatkozó számos ige, pl. a *send* esetében Pinker lexikai szabálya az ige külön jelentéseinek létezését tételezi fel, noha ennek indokoltsága nyilvánvalóan megkérdőjelezhető. A szűkebb hatókörű szabályok létének, valamint a *construal* szerepének felismerésével viszont Pinker a kognitív grammatika felfogásához kerül közel (vö. *low level generalizations*).

2.1.5 Az argumentum-struktúrával kapcsolatos egyéb kritériumok: kötelező és nem kötelező bővítmény (argument-adjunct) szembeállítása, argumentumokra vonatkozó szelekciós megszorítások (selectional restrictions)

A téma irodalmában ugyancsak gyakran idézett és az argumentum-struktúrát érintő kritérium szerint a háromargumentumú predikátumok azok, amelyek a kettős tárgyat tartalmazó szerkezetben megjelenhetnek, míg a két argumentumhelyet meghatározó predikátumok használata csak az előjárós szerkezetre korlátozódik. Mivel a *for*-előjárós szerkezetben megjelenő igék köréből nagyszámú kivétel említhető, később ezt a kritériumot csak a *to*-előjárós szerkezetre próbálták korlátozni. Itt is említhetők azonban egész, népes, szemantikai szempontból behatárolt igecsoportok, amelyeknél az előjárós szerkezetben *to* előjárószóval bevezetett bővítmény nem kötelező (*adjunct*), a csoport tagjai mégis kivétel

nélkül megjelennek mindkét szerkezetben (pl. röppályán való továbbítást kifejező vagy az üzenetközvetítés eszközt lexikalizáló igék). Ugyanígy a kötelező bővítményeket (*argument*) a nem kötelezőektől (*adjunct*) megkülönböztető egyéb, az irodalomban említett kritériumok sem segítenek abban, hogy a mindkétféle szerkezetben megjelenő igéket megkülönböztessük a csak az egyik szerkezetre korlátozódóktól (pl. kompozicionalitás, mely szerint a kötelező bővítményekben megjelenő prepozíciók lehetnek jelentés nélküli markerek, a nem kötelező bővítményekben megjelenők esetében viszont a csoport (phrase) jelentése alapvetően függ a prepozíció jelentésétől – de pl. a *give* igével alkotott olyan mondatban, mint *John gave a rose to Mary*. semmiképpen sem állíthatjuk, hogy a *to* jelentéstelen, üres lenne. A kognitív grammatika egyébként sem ismer el jelentés nélküli elemeket – vö. ikonicitás elve.)

A generatív elméletekben az argumentumokra vonatkozó szelekciós megszorítások fontos szerepet játszanak abban, hogy egy adott ige mindkétféle szerkezetben megjelenhet-e vagy sem. Ahhoz, hogy az adott ige megjelenhessen a ditranzitív szerkezetben, az alany szerepét betöltő argumentumnak pl. [+élő]-nek kell lennie, mivel képesnek kell lennie akaratlagos cselekvésre:

(5)*The sun baked John these cookies.

A szintaktikailag indirekt tárgyként megjelenő argumentumnak szintén a [+élő] szemantikai jeggyel kell rendelkeznie, mivel referensének képesnek kell lennie valamilyen módon birtoklásra. A fellelhető kivételek metonimikusan ugyancsak rendelkeznek a fenti szemantikai jeggyel:

(6) Jill sent Los Angeles letters and telegrams.

A kognitív elméletnek a problémára adott megoldása ezekben a megszorításokban is bizonyítékot nyer arra, hogy ezek az önállóan létező szerkezethez, és nem magukhoz az egyes igékhez kötődnek. Ezeknek a jelenségeknek természetesebb magyarázatát adhatjuk, ha szelekciós megszorítások, illetve a transzformációra vonatkozó szemantikai megkötések helyett a Langacker-féle cselekvéslánc-modellből levezethető prototipikus jegyekként értelmezzük őket (lásd 4.1 fejezet).

2.1.6 A kognitív és konstrukciós grammatikai megközelítés

A kognitív grammatikában a lexikai egységnek nincs rögzített szemantikai reprezentációja, hanem végtelen sok fogalmi területhez biztosít hozzáférést. Tipikusan több, egymással összefüggő jelentése van, melyek hálózatot alkotnak. A lexikon a lexikai egységhez hozzárendelve tartalmazza azokat a grammatikai környezeteket is, amelyekben a szóban forgó egység előfordul. Így pl. a [send][NP][NP] grammatikai keret része mind a *send* lexikai egységnek, mind a ditranzitív szerkezetről mint önálló létezőről tárolt információnak.

Goldberg (1995) a kettős tárgyat és az előljárárszót tartalmazó szerkezetet két önálló grammatikai létezőnek látja, amelyek nem motiválják egymást. Megközelítése szerint az előbbi, ditranzitív szerkezet alapvető és központi értelme valamely konkrét tárgynak valamely részesülő-recipient (*recipient*) számára történő tényleges és sikeres átadása, ahol az alany referense ezt cselekvően idézi elő. Magát a tulajdon átadására, átruházására vonatkozó szerkezetet az előidézett mozgásra vonatkozó szerkezet metaforikus kiterjesztéseként, alhalmazaként vezeti le. A szerkezetre a poliszémia jellemző: az említett alapértelmezés mellett több kapcsolódó jelentése van még, amelyek az alapjelentés (metaforikus) kiterjesztésének tekinthetők az alapjelentéssel mint forrásterülettel a háttérben. Ez a

poliszémia teszi lehetővé a szerkezet olyan megvalósulásait, ahol az átadás nem tényleges, hanem szándékolt, a jövőben megvalósuló vagy éppen megtagadott. A szerkezetben megjelenő igecsoportok egy része centrális, más részük periferikus helyzetet foglal el. A prototípust a *give* ige osztálya képviseli, mivel az idetartozó igék lexikális szemantikai sajátosságai egybeesnek a szerkezet számára feltételezett szemantikai reprezentációval.

Goldberg a ditranzitív szerkezet szemantikai reprezentációját a következőképpen írja le: 'CAUSE-RECEIVE <agt pat rec>'. Amikor egy ige a szerkezetbe integrálódik, az általa meghatározott szerepek összeolvadnak a szerkezet által meghatározott argumentum-szerepekkel. A két argumentumot meghatározó predikátumok esetében egy szerepet (ez jellemzően a részesülő-Recipient) a szerkezet szemantikai reprezentációja biztosít. Egy adott ige szemantikája különböző fajta viszonyokban állhat a szerkezet szemantikájával. Centrális esetben az igével kapcsolatba hozható szerepek egy az egyben megfelelnek a szerkezet által meghatározott argumentumszerepeknek: pl. a *hand* ige három szerepet helyez profilba: az átnyújtót, az átvevőt és az átadott dolgot. Ezek a szerepek világosan megfelelnek a fent említett, a ditranzitív szerkezet által meghatározott argumentum-szerepeknek. Így elmondható, hogy az ige által leírt tényállás- vagy eseménytípus a szerkezet által jelölt általánosabb tényállás- vagy eseménytípus konkrét megvalósulásának (*instance*) tekinthető. Általánosságban véve, egy adott ige által leírt tényállás- vagy eseménytípus a következő fajta viszonyokban kell, hogy álljon egy szerkezet által leírt tényállás- vagy eseménytípussal ahhoz, hogy az ige az adott szerkezetbe integrálódhasson: lehet annak altípusa, jelölheti az eszközt, eredményét vagy előfeltételét, illetve korlátozott mértékben annak módját, azonosításának eszközt vagy szándékolt eredményét. A két tényállástípus legalább egy közös szerepet kell, hogy meghatározzon. Az értekezés igecsoportokkal foglalkozó része ennek alapján elemzi a kétfajta szerkezetben megjelenő igék sajátosságait.

2.2 A két szerkezet szintaktikai sajátosságai – a probléma megközelítése a generatív elméletekben

A generatív elméletek a probléma tárgyalásakor arra törekszenek, hogy megőrizték az érintett két szerkezet szintaktikai egymásból eredeztethetőségét abból a megfontolásból, hogy váltakozásuk más nyelvekben jóval kiterjedtebb produktivitással rendelkezik, mint az angolban, valamint hogy általánosságban véve igazságfeltételeik azonosak. Ez azonban azt vonja maga után, hogy ebben az elméleti keretben magyarázatot kellene adni a két szerkezet közti váltakozás részleges produktivitására, amivel a generatív elméletek végső fokon adósak maradnak.

Az érintett két szerkezet szintaktikai sémája a következő:

(7) Főnévi csoport-NP (alany) – Igei csoport-VP – Főnévi csoport-NP (indirekt tárgy) – Főnévi csoport-NP (direkt tárgy)

Főnévi csoport-NP (alany) – Igei csoport-VP – Főnévi csoport-NP (direkt tárgy) – Prepozíciós csoport-PP (prepozíciós tárgy)

A két szerkezet szintaktikai viszonyba állítása azzal jár, hogy meg kell határozni, melyikük képviseli a mélyszerkezetet (D-szerkezet). Ebből a szempontból Fillmore (1968) elképzelése az uralkodó (szemben a Dryerével (1986)); eszerint az előjárós szerkezet az alapvető, mivel szerinte minden, az ige sajátosságai által megkívánt, kategorikus úton bevezetett főnévi csoportot prepozíció vezet be. Egy másik gyakori érv az előjárós szerkezet elsődlegessége mellett az, hogy a kettős tárgyat tartalmazó szerkezetben megjelenő igék alhalmozát képezik az előjárós szerkezetet megengedő igéknek, amit egyébként a nyelvi tények nem teljes

egészében igazolnak, hiszen vannak olyanok, amelyek csak az előbbit engedik meg. Bármelyik elképzelést képviselik is, ezzel a generatív megoldások mindenképpen indokolatlan aszimmetriát tételeznek fel a két szerkezet között, amit a nyelvelsajátítással kapcsolatos kutatások eredményei nem támasztanak alá, mivel ezek tanúsága szerint nem dokumentálható, hogy valamelyik szerkezet megjelenése időben megelőzné a másikat (Gropen et al., 1989).

A generatív megoldások saját rendszerük foglyává válnak annyiban is, hogy nem tudják ellentmondásmentesen megoldani a nyelvtani viszonyok (elsődleges és másodlagos tárgy), valamint a közvetlen és közvetett tárgy közti dominancia- (*command*) és kötésviszonyok (*binding*) kérdését.

Ahhoz, hogy a két szerkezet egymásból származtatható legyen, Keyser és Roeper (1992) a datívot absztrakt klitikumnak (*clitic*) tekintik, amit azzal vélnek bizonyítani, hogy más klitikumokkal, pl. a *re-* előképzővel nem fordulhat elő együtt. Ennek a hipotézisnek a problémája az, hogy a klitikumok a szintaxisban általában a felszíni szerkezetre jellemző jelenségek pl. a szórendi variációkkal együtt.

A szintaktikai szerkezettel kapcsolatban felmerülő kérdés az, hogy az indirekt és direkt tárgy sorrendje vagy a prepozíció jelenléte okozza-e döntően a kétféle szerkezet között a különbséget. Világosan az utóbbi mellett szólnak olyan nyelvi tények, hogy vonatkozó mellékmondatokban az indirekt tárgy követheti a direkt tárgyat és mondatvégi helyzetben is előfordulhat (*He liked the book which they gave him.*); az előjárószt tartalmazó szerkezetben pedig a tárgy a mondat végére kerülhet, ha hosszú főnévi csoport (heavy NP) fejezi ki (*I gave to John everything that he demanded.*) Amennyiben a direkt tárgyat rövid elem, tipikusan névmás fejezi ki, a kettős tárgyat tartalmazó szerkezetet az előjárószt tartalmazó szerkezet váltja fel még akkor is, ha a predikátum az utóbbiban egyébként nem fordul elő (*Ted gave Joey the permission but he denied it to Kim.*) Ez a jelenség pragmatikailag motivált, mivel az angolban a fókuszált elemek jellemzően a mondat (*clause*) végén fordulnak elő, a mondatvégi fókusz azonban nem viseli el a nagyon rövid, jellemzően névmással kifejezett elemeket.

2.3 A két szerkezet szemantikai és pragmatikai sajátosságai

Langacker (1986) a két szerkezet közti alapvető jelentéskülönbséget abban jelöli meg, hogy azok ugyanazt a szituációt eltérő szemlélettel strukturálják, a profilba helyezett tényállásról kognitíve eltérő képet (*construal*) alkotnak.

(8) John gave Sally a bunch of flowers.

John gave a bunch of flowers to Sally.

A két mondat jelentése igazságfeltételeit tekintve azonos, azonban a leírt szituáció más-más elemét, résztvevőjét helyezik fókuszba: az első mondat esetében ez az átadott tárgy (csokor virág), valamint az átadás folyamata következtében előállott állapot, amikor Sally birtokába jut a virágnak. A két főnévi csoport (Sally, a bunch of flowers) referensei közti szorosabb kapcsolatra utal egymás mellé helyezésük a szintaktikai szerkezetben. Ezzel szemben a második mondatban a *to Sally* prepozíciós kifejezésre esik a mondatvégi fókusz: ez dinamikusabb képet ad, mivel azt az utat (*path*) helyezi profilba, amit a virág, az átadás tárgya az átadás során megtesz. Ezt erősíti a *to* eredeti térbeli és irányviszonyokra vonatkozó jelentése. Így a két szerkezet között gestaltváltás figyelhető meg. A kettős tárgyat tartalmazó szerkezet az indirekt tárgy referensének a szituáció egésze általi nagyobb mértékű érintettségére utal, amit ikonikusan az ige mellett való elhelyezkedése jelez. (Ebből ered passzivizálhatósága is.)

A két szerkezet különbözik a beszélő által alkotott előfeltevésekben (*presupposition*) is. A kettős tárgyat tartalmazó szerkezetben indirekt tárgyként szereplő főnévi csoport referensét a beszélő létezőnek tételezi fel, míg ez az előljárószót tartalmazó szerkezet esetében nem szükségképpen van így:

- (9) Did you really write Santa Claus a thank-you note?
Did you really write a thank-you note to Santa Claus?

Mivel a kettős tárgyat tartalmazó szerkezet az átadás eredményeként előálló állapotot helyezi fókuszba, itt az indirekt tárgyként megjelenő főnévi csoport referense mindig olyan recipienst jelöl, aki az átadás tárgyát elfogadni kész (*willing recipient*).

A *for* előljárószóval előforduló igék esetében:

- (10) Eve baked cakes for Mr Smith.
Eve baked Mr Smith cakes.

a két szerkezet között meglevő szisztematikus jelentéskülönbség a fenti gestaltváltáson túl abban áll, hogy az előljárószót tartalmazó szerkezet a kettős tárgyat tartalmazó szerkezettel ellentétben nemcsak azt fejezheti ki, hogy az alany referense az igében megjelölt cselekvést azzal a szándékkal végezte el, hogy annak tárgyát az indirekt vagy a prepozíciós tárgy referensének átadja, hanem a *for* prepozíció jelentéséből adódóan azt is, hogy az alany referense a megjelölt cselekvést a másik személy helyett, annak helyettesítőjeként végezte.

2.4 A kétféle szerkezetben megjelenő igeosztályok

Az értekezés részletesen elemzi azokat az igeosztályokat, amelyek mindkét szerkezetben megjelennek, s szándéka szerint teljes listát ad az odatarozónak tekintett igékről. Goldberg (1995), Levin (1993) és Green (1974) csoportosításaira építve a következő igeosztályokat különítem el:

Az előljárós szerkezetben *to*-előljárószóval megjelenő igék csoportjai:

1. inherens módon átadást kifejező igék: *Jack gave Jill a rose.*
2. huzamosan előidézett és a cselekvő által követett, deiktikusan meghatározott irányba végzett mozgást kifejező igék: *Jack brought Jill a bunch of roses.*
3. huzamosan előidézett és a cselekvő által követett mozgást kifejező igék: *Jack carried Jill a chair.*
4. a cselekvő által követett/nem követett fizikai átadást kifejező igék: *Jack slid Jill a banknote under the table.*
5. a cselekvő által nem követett fizikai átadást kifejező igék: *Jack sent Jill a Valentine card.*
6. röppályán való mozgás előidézésére vonatkozó igék: *Jack headed Jill the ball.*
7. üzenet átadására vonatkozó igék: *Jack told Jill the good news.*
8. a kommunikáció eszközt lexikalizáló igék: *Jack faxed Jill the documents.*
9. jövőbeli átadásra vonatkozó igék: *Jack promised Jill a new fur coat.*
10. elutasítást/megtagadást kifejező igék: *Jack refused Jill a new diamond ring.*

Az előljárós szerkezetben *for*-előljárószóval megjelenő igék csoportjai:

11. alkotó tevékenységet, valaminek a létrehozását jelölő igék: *Jack built Jill a new house.*
12. művészi alkotó- és előadó-tevékenységet kifejező igék: *Jack sang Jill a love song.*

13. valamihez való hozzájutást jelölő igék: *Jack ordered Jill a glass of champagne.*

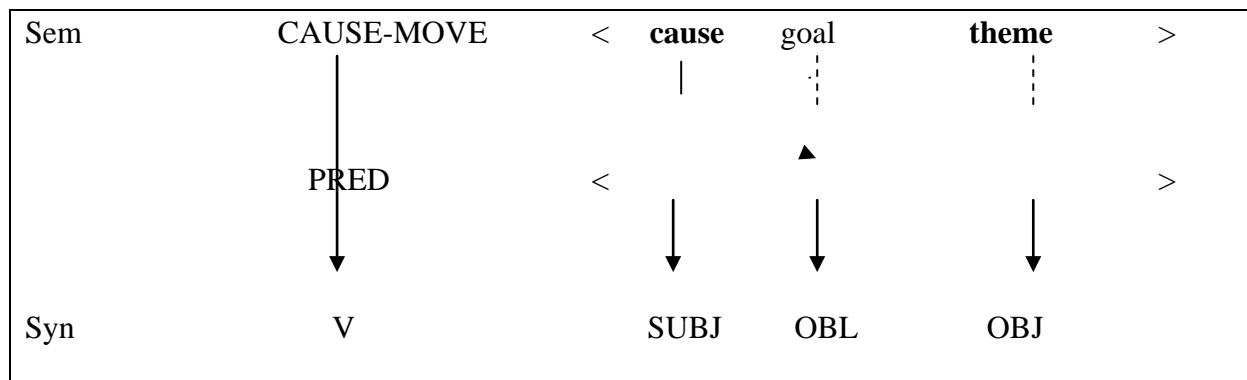
14. valamely tárgynak felhasználásra való elkészítését jelölő igék: *Jill poured Jack a drink.*

Az elemzés során Goldberg hipotézisére és módszerére alapozva ábrákon szemléltetem mindkét szerkezet szintaktikai, szemantikai és pragmatikai sajátosságait, megjelölve, hogy milyen típusú (metaforikus) kiterjesztés teszi lehetővé az adott igecsopornak a ditranzitív szerkezetben való megjelenését. A prototípust a *to* előljárószót maguk mellé vevő igék 1. osztálya képviseli, az ehhez tartozó ábrákat lásd a következő oldalon. A listán belül jelentésük alapján alcsoportot alkotnak a következő osztályok: 2-6: fizikai átadásra vonatkozó igék, 7-8: kommunikáció folyamatára vonatkozó igék, 11, 12, 14: tágabb értelemben vett alkotó tevékenységet jelölő igék.

A metaforikus kiterjesztéseket engedélyező metaforák között a következők találhatók (a zárójelben a vonatkozó igecsoportok szerepelnek): 'Egy adott személyre irányuló cselekvések entitások, melyeket azon személynek átadnak.' (*give*-vel alkotott komplex predikátumok); csatorna-metafora (*conduit metaphor*): 'A gondolatok tárgyak.' (üzenet átadására vonatkozó, illetve a kommunikáció eszközt lexikalizáló igék); 'Egy adott személy javára végrehajtott cselekvések tárgyak, melyeket azon személynek átadnak.' (alkotó tevékenységet jelölő, művészi alkotó- és előadó-tevékenységet kifejező igék, valamely tárgynak felhasználásra való elkészítését jelölő igék). A visszautasítást/megtagadást kifejező igék a tagadás viszonylatán keresztül jelenhetnek meg a szerkezetben. Azok az igék, amelyek az átadás eszközt lexikalizálják, kivétel nélkül megjelennek a ditranzitív szerkezetben (röppályán való mozgás előidézésére vonatkozó igék, a kommunikáció eszközt lexikalizáló igék). Ily módon az egyes igéknek a ditranzitív szerkezetben való megjelenése akkor válik lehetővé, ha a szemantikai reprezentációjukban kódolt kognitív szerkezetük kompatibilis azzal, ahogyan a szerkezet az általa leírt, az emberi tapasztalás számára alapvető tényállást (tulajdonátruházás) kognitíve konstruálja.

Caused-Motion Construction

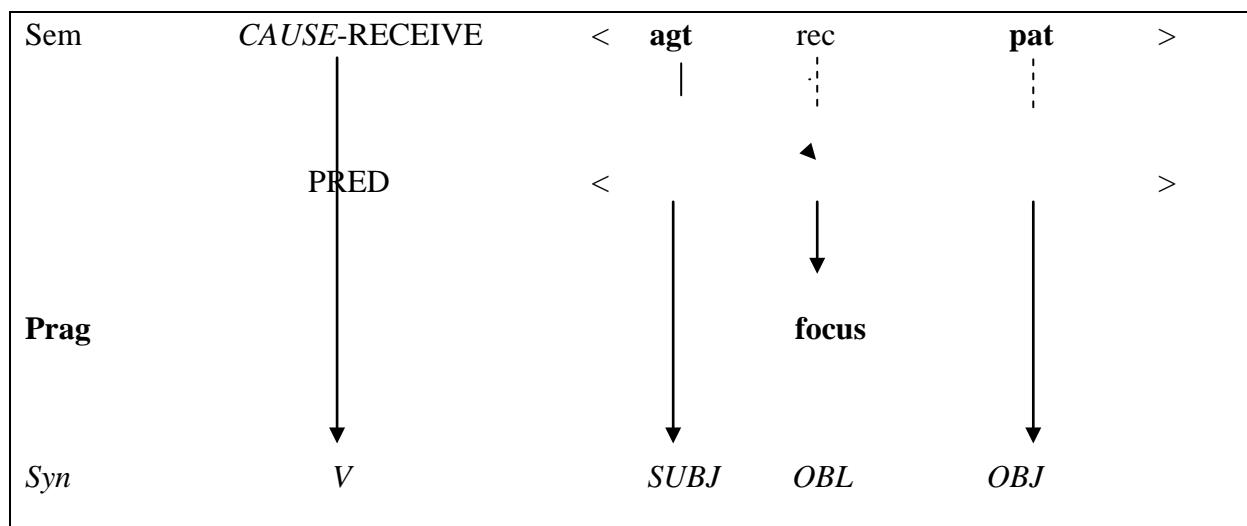
Transfer of object

I_M: Transfer of Ownership as
Physical Transfer

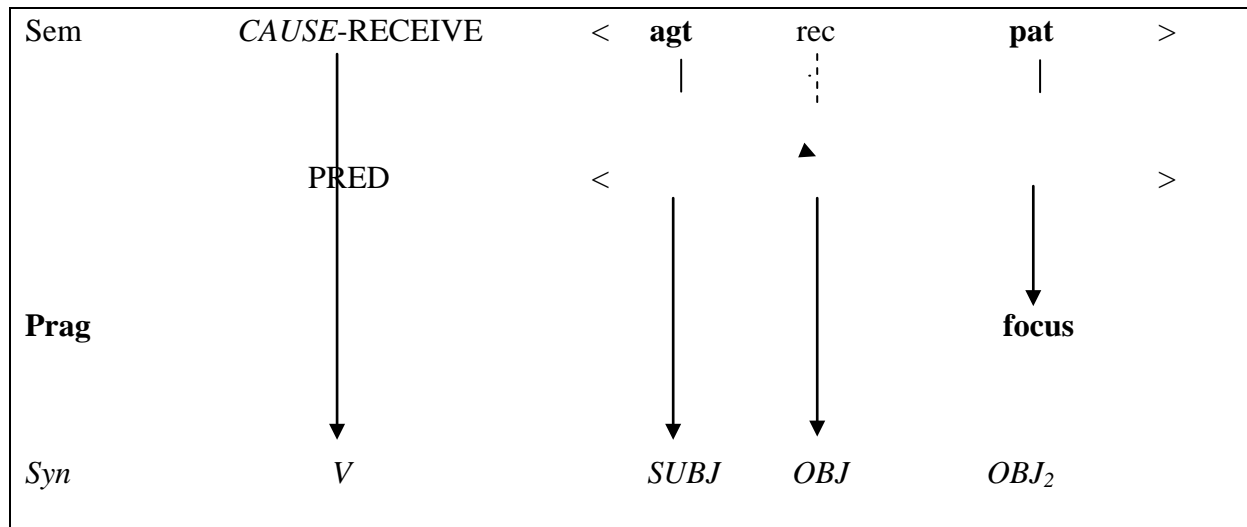
Transfer-Caused-Motion Construction

Transfer of ownership

1. ábra (Caused Motion Construction = mozgás előidézését kifejező szerkezet, Sem= szemantika, CAUSE-MOVE= mozgást előidéző, cause=ok, goal=cél, theme=mozgatott tárgy, PRED=predikátum, Syn=szintaxis, V=ige, SUBJ=alany, OBL=előjárós tárgy, OBJ=tárgy, I_M=Transfer of Ownership as Physical Transfer – Metaforikus kiterjesztés: Tulajdonátruházás mint fizikai átadás, Transfer-Caused-Motion Construction = átadást-mozgás előidézését kifejező szerkezet, CAUSE-RECEIVE=előidézi, hogy megkapja, agt=cselekvő, ágens, rec=recipiens, pat=tárgy, melyre a cselekvés irányul, Prag=pragmatika, focus=fókusz)

Ditransitive Construction

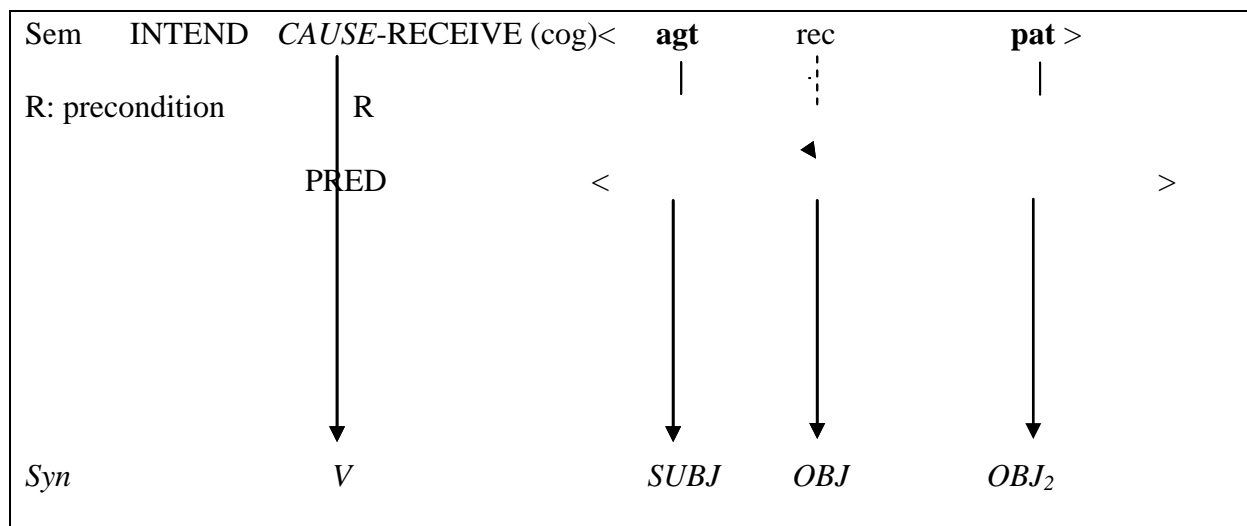

2.ábra (Ditransitive Construction=ditranzitív szerkezet, Sem=szemantika, CAUSE-RECEIVE=előidézi, hogy megkapja, agt=cselekvő, ágens, rec=recipiens, pat=tárgy, melyre a cselekvés irányul, Prag=pragmatika, focus=fókusz, Syn=szintaxis, V=ige, SUBJ=alany, OBJ=tárgy)

Egy példa az előljárós szerkezetben *for* előljárószóval megjelenő igék ábrázolására (12. csoport: művészi alkotó- és előadó-tevékenységet kifejező igék):

(11) She hummed us the new song.

Benefactive-Ditransitive Construction

3.ábra (Benefactive-Ditransitive Construction=kedvezményezett-ditranzitív szerkezet, Sem=szemantika, INTEND CAUSE-RECEIVE=szándéka előidézni, hogy (kedvezményezett) megkapja, agt=cselekvő, ágens, rec=recipiens, pat=tárgy, melyre a cselekvés irányul, Syn=szintaxis, V=ige, SUBJ=alany, OBJ=tárgy, precondition = előfeltétel)

Az ábrához fűzött szöveges magyarázat a következő:

Metafora megnevezése: Az egy adott személy javára végrehajtott cselekvések tárgyak, melyeket azon személynek átadnak.

Forrásterület: Alany(SUBJ) előidézi, hogy Tárgy(OBJ) megkapja Tárgy₂-t

Célterület: Alany művészi alkotó- vagy előadó tevékenységet hajt végre Tárgy javára, ami Tárgy₂ létrehozását eredményezi.

Alany: cselekvő

Tárgy: az a személy, akinek javára a cselekvést végrehajtják

Tárgy₂: Alany által létrehozott tárgy, mely művészi élvezetet vagy élményt ad

A célterülethez tartozó forgatókönyvet (*scenario*) az értekezés a következőképpen összegzi:

1. Egy akaratlagosan cselekvő személy egy meghatározott művészi alkotó- vagy előadó- tevékenységet hajt végre azzal a szándékkal, hogy az Tárgy által jelölt személy javára váljék.
2. Az ige által jelölt cselekvés művészi tevékenység, melynek eredményeként a Tárgy₂ által jelölt konkrét, fizikailag létező tárgy vagy érzékszervvel észlelhető élmény létrejön.
3. A cselekvő szándéka az, hogy a kedvezményezett (*beneficiary*) a fenti létrehozott tárgyat megkapja.
4. Tárgy nem szükségképpen kapja meg Tárgy₂-t.

2.5 Kivételek magyarázata

Az értekezés számba veszi mindazokat az igéket, amelyek szemantikai sajátosságaik alapján besorolhatók lennének a fenti, szemantikailag behatárolt igeosztályokba, ennek ellenére mégsem jelennek meg mindkét szerkezetben, és megkísérel magyarázatot adni arra, miért korlátozódik használatuk csak az előljárósós vagy csak a kettős tárgyat tartalmazó szerkezetre. A feltárt okok többfélék: a morfofonológiai kritériumok érvényesülése, az adott ige kognitív szerkezetének inkompatibilitása azzal, ahogyan a szerkezet az átadás/átruházás tényállását konstruálja, az ige által meghatározott szerepek inkompatibilitása a szerkezet által meghatározott argumentumokkal.

3. Új tudományos eredmények rövid összefoglalása

Bár a datív mint jelenség számos aspektusát tárgyalta már a kognitív és konstrukciós grammatika szakirodalma, átfogó feldolgozására még nem került sor. Az értekezés erre tesz kísérletet. Ennek keretében:

- széleskörűen összeveti a formalista-generatív és a kognitív elmélet által a problémára kínált megoldásokat
- kimutatja, hogy a prototípuselmélet alkalmazásával kezelhetővé válnak a kivételként problémát jelentő nyelvi tények (morfofonológiai kritériumok)
- a ditranzitív/kettős tárgyat tartalmazó szerkezetben részt vevő NP-kre alkalmazott szemantikai megszorítások helyett Langacker cselekvéslánc (*action chain*) modellje keretében történő, prototipikus jegyekre épülő értelmezést javasol
- hierarchikus felépítésű osztályozást kialakítva tárgyalja a jelenség körébe vonható valamennyi igeosztályt a prototípuselmélet alkalmazásával
- elemzi szemantikai és szintaktikai sajátosságait
- magyarázatot ad arra, milyen motiváció alapján jelennek meg a ditranzitív szerkezetben (metaforikus kiterjesztések elmélete alapján)

- leírja az egyes igeosztályok által képviselt idealizált kognitív modelleket (ICM) prototipikus forgatókönyv (*scenario*) formájában
- átfogóan elemzi annak okait, miért jelennek meg egyes igeosztályok vagy igék csak a kettős tárgyat tartalmazó vagy csak előljárós szerkezetben

Az értekezés témaköréből jelent publikációk

Megjelent közlemények:

1. Szabóné Papp J. 1994. A modalitás kategóriája és az igemódok. *Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézetének Közleményei*, I. évfolyam, 263-273.
2. Szabóné Papp J. 1995. Activities as Aspectual Verb-Types. Előadás a Miskolci Egyetem fennállásának 260. évfordulóján rendezett konferencián. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus II. Fasciculus 2.* Miskolc, p.229-240.
3. Szabóné Papp J. 1996. Expressions of Dynamic Possibility in English, Finnish and Hungarian. *Nyelvek és nyelvoktatás a Kárpát-medencében. VI. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia.* Nyíregyháza, 1996. április 2-4. II. 262-270.
4. Szabóné Papp J. 1997. On the So Called Dative Transformation. In: Borsányi L. (ed.) *International Conference of PhD Students*, Miskolc. 266-275.
5. Szabóné Papp J. 1998. The Instrumental. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus IV.* 57-63.

Meg nem jelent konferencia-előadások:

1. Szabóné Papp J. Some Semantic Problems of the So Called Dative Transformation. HUSSE 4. Budapest, 1999. jan.28-30.
2. Szabóné Papp J. Az ún. datív transzformáció az angol nyelvben. XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szeged, 2002. március 27-29.